

Побережник Н. О.,

асистент кафедри теорії та практики перекладу
Чернівецького національного університету

МОРФОЛОГІЧНІ ІНДИКАТОРИ ВВІЧЛИВОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ НА ПРИКЛАДІ ДІЄСЛІВ І ЇХ КАТЕГОРІЙ

Анотація. У статті розглянуто особливості вираження ввічливості в німецькій мові за допомогою дієслів і їх категорій на матеріалі художніх творів. Систематизовано засоби вираження категорії ввічливості в німецькій мові на рівні морфології. Подано функціонування цих мовленнєвих засобів як «індикаторів» увічливості в найчастотніших мовленнєвих актах.

Ключові слова: перформативні дієслова, модальні дієслова, пасивні конструкції, формули мовного етикету.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток лінгвістичної прагматики в кінці ХХ – на початку ХХІ століття змусив учених звернути свою увагу на категорії, які мають міждисциплінарний характер і належать до важливих факторів реалізації мовленнєвої комунікації. Як вияв людської культури, увічливість досліджувалась у культурології, соціолінгвістиці й дидактиці, що пов'язане насамперед із потребами викладання іноземної мови. Лінгвістика ввічливості була, як правило, однією зі складових аспектів вивчення цієї категорії. Про це свідчать роботи О. Земської [6], З. Арутюнян [3], Ж. Асєвої [4], Н. Формановської [12], І. Соловйової [11] та інших.

Категорія ввічливості – це невід'ємна складова процесу щоденного спілкування людей на найрізноманітніших рівнях. Крім лінгвістичних дисциплін, вона традиційно входить до обов'язкових предметів вивчення майбутніх менеджерів, дипломатів, політиків, що й зумовлює актуальність дослідження.

Увічливість як предмет лінгвістичного вивчення не раз привертала до себе увагу мовознавців. Так, у працях В. Алпатова [1], О. Земської [6], Н. Формановської [12], Г. Каспер [14], Р. Лакоффа [16] ввічливість аналізується або в плані дослідження загальних стратегій поведінки, або в плані виявлення специфіки вираження позитивного ставлення до людини на матеріалі окремих мовних актів (вибачення, вдячності, компліменту, вияву співчуття тощо). Проаналізовані роботи дають змогу зробити висновки, що морфологічні складові категорії ввічливості на матеріалі німецької мови не достатньою мірою опрацьовані. Відсутність повної систематизації мовних одиниць, що входять до складу цієї категорії, та опису функціонування «індикаторів» увічливості в типових мовленнєвих ситуаціях визначають новизну статті.

Предмет дослідження – морфологічні особливості вираження категорії ввічливості в німецькій мові. Мета дослідження – систематизувати «індикатори» ввічливого мовленнєвого звертання в німецькій мові й проаналізувати їх функції і роль у досягненні комунікативної мети учасниками мовленнєвої ситуації, що в межах сучасної прагматичної лінгвістики становить актуальне завдання нашого часу.

Виходячи із поставленої мети, планується систематизувати засоби вираження категорії ввічливості в німецькій мові на рівні морфології та подати функціонування цих мовленнєвих засобів як «індикаторів» увічливості в найчастотніших мовленнєвих актах.

Основним методом дослідження в статті є описовий. Опис із залученням функціонального аналізу морфологічних і лексичних засобів реалізації категорії ввічливості в німецькій мові сприяє процесу систематизації опрацьованого матеріалу.

Фактичним матеріалом дослідження слугує суцільна вибірка ситуацій, у яких використовуються типові формули ввічливості з творів німецьких письменників [10; 13; 15; 18] і їх перекладів [5; 7; 8; 9]. Загальна кількість досліджуваних ситуацій становить 800 фразових єдностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи морфологічні індикатори ввічливості, варто зупинитись на дієсловах і їх категоріях, які, у свою чергу, більш повно розкривають досліджувану нами категорію. Так, наприклад, умовний спосіб у німецькій мові представлено кон'юнктивом І і кон'юнктивом ІІ, які можуть по-своєму демонструвати ввічливість висловлювань. Зокрема, кон'юнктив І у прямій мові ввічливо розмежує мовця від того, чий слова він передає, ніби ухиляючись так від відповідальності за наведену інформацію: „Ja, so könnte man es nennen“, sagte Sternheim. [18: 130] – «Так, можна й так сказати», – кивнув Зіркер [8, с. 138].

Кон'юнктив І уже за своєю формою, незалежно від того, від яких дієслів він утворений, є мовним «пом'якшувальним» засобом, тобто допомагає зробити мову більш ввічливою: „Du könntest wirklich etwas mehr Dankbarkeit zeigen!“ [18: 141] – «Ти міг би бути хоч трішечки вдячним!» [8, с. 150]; „Aber könntet ihr bitte noch mal einen Meter zurückstoßen und ein bisschen weiter nach rechts fahren?“ [18: 43]. – «Але не могли б ви здати на один метр назад і трішки повернути праворуч?» [8, с. 41].

Увічливими кліше стали вислови в плюсквамперфекті і претериті кон'юнктиву на кшталт: „Ich hätte gedacht, dass er jetzt fragt, ob es vielleicht was zu feiern gibt, ...“ [18: 199] – «Я сподівався, що він зараз запитає, з якої нагоди в нас така святкова вечерея, ...» [8, с. 214]; „Ich wüsste nicht, was ich lieber täte“, antwortete Sternheim. [18: 211] – «Не знаю, чи існує ще щось, що втішило б мене зараз більше, ніж це», – відповів Зіркер [8, с. 228]; „Ehrlich gesagt: Mir wäre es lieber, wenn sie sich für Papa entscheidet“ [18: 146]. – «Чесно кажучи, мені хотілося б, щоб вона вибрала тата» [8, с. 156]. У цих прикладах умовний спосіб не так сильно підкреслює бажання мовця та зменшує тим самим обмеження вільного прийняття рішення для слухача. Конструкція із дієсловом *hätte*: „Ich

hätte gerne gewusst“, „Ich hätte gerne gekauft“ у ввічливій формі висловлює бажання, яке з прагматичного погляду не передає цілеспрямований вплив прохання на співрозмовника, а ніби створює комунікативну атмосферу бажаності. Причому в таких конструкціях часто вживається прислівник *gern*: „Ich hätte gern ein Vorabexemplar“, sagte ich [15: 299]. – «Мені б хотілося мати сигнальний примірник», – промовив я [7, с. 243].

Конструкції претеритального кон'юнктива також мають функцію ввічливості в німецькій мові. Демонстрація своєї точки зору, діалогуотворювальні репліки й констатація ситуації сформульовані в минулому часі умовного способу й тим самим свідчать, що сказане не є фактом, а ввічливим припущенням: „Das wäre einen Versuch wert“, sagte Sternheim. „Gehen wir noch mal nach oben“ [18: 206]. – «Варто спробувати, – сказав Зіркер. – Ходімо ще раз нагору» [8, с. 223].

Перформативні дієслова – це дієслова, «вживання яких у формі першої особи однини теперішнього часу активно-го стану індикатива може бути рівнозначне однократному виконанню позначеної дієсловом дії» [2, с. 26]. Частина перформативних дієслів зберігають можливість перформативного вживання також у деяких інших граматичних формах, зокрема у формах доконаного виду майбутнього часу, недоконаного виду умовного способу та інших. Наприклад: *Я прошу Вас вийти, Я просив би Вас вийти, Я попросив би Вас вийти*. Коли перформативи вживаються у формах майбутнього часу або умовного способу, вони не мають ніяких власних значень цих форм. Відмінності між перформативними висловлюваннями «Я прошу вас вийти», «Я попрошу Вас вийти», «Я просив би Вас вийти», «Я попросив би Вас вийти» лежать не в галузі семантики виду, часу і способу, а в галузі прагматики і зводяться до різних ступенів ввічливості: використання умовного способу – найбільш ввічлива форма прохання, а просте речення в майбутньому часі – найгрубіша. На думку Дж. Ліча [17], мовець, який ужив прихований перформатив, відправляється далі на металінгвістичний рівень, де ніби символічно розглядається можливість або дозвіл на мовленнєвий акт, який водночас уже складений.

У німецькій мові приховані перформативи часто являють собою завуальовані за допомогою модального дієслова перформативи. Наприклад, для модального дієслова *dürfen* типові й найбільш важливі для передавання категорії ввічливості насамперед три такі конструкції:

1) *ich darf* + перформативне дієслово, як-от: „Ich darf nicht daran denken“, dachte Ravic [10: 325] – «Я не повинен про це згадувати», – думав Равік [9, с. 295];

2) *darf ich* + перформативне дієслово, як-от: „Darf ich Sie um einen Gefallen bitten?“ [18: 211] – «Чи міг би я попросити вас про одну послугу?» [8, с. 227];

3) *dass* + перформативне дієслово + *darf*, як-от: „Willst du, dass Max bei uns bleiben darf, oder ist es dir egal, wenn man ihn mir wegnimmt?“ [18: 100] – «Ти хочеш, щоб Макс залишився з нами, чи тобі байдуже, якщо його в нас заберуть?» [8, с. 104].

У багатьох випадках питальні форми звучать увічливіше, ніж розповідні, оскільки за їх допомогою питається дозвіл, який в іншому випадку просто береться до відома.

Модальне дієслово *wollen* трапляється у формі дійсного способу теперішнього часу (Präs. Ind.) та у формі

умовного способу минулого часу (Prät. Konj.). Часто з цим модальним дієсловом виступають модальні частки *denn, gerade, aber* для підсилення ввічливості в діалогічному мовленні: „Um es gleich direkt zu sagen: Ich wollte Sie fragen, ob ich nicht wieder bei Ihnen zum Saubermachen kommen kann“ [18: 131] – «Скажу відверто: я хотіла вас запитати, чи не можна було б знову приходити до вас прибирати» [8, с. 139]; „Ich will Ihnen aber gerade beweisen, dass es keine Lügengeschichten sind!“ , rief Sternheim [18: 213] – «Але я якраз і хочу довести вам, що це не побрехеньки!», – вигукнув Зіркер [8, с. 230].

Широко стандартизовані приховані перформативи з дієсловом *möchte*: *ich möchte aufgreifen, ich möchte betonen, ich möchte bitten, ich möchte hinweisen*.

Варто підкреслити, що приховані перформативи з дієсловами *müssen* і *können* трапляються тільки у формі першої особи. „Ich muss mich bei dir entschuldigen, Bernd“ [13: 106] – «Я повинен тебе перепросити, Бернде» [5, с. 83]; „Bello, kann ich mich auf dich verlassen?“ , fragte Sternheim, während er in höchster Eile die Kleidungsstücke im Flur aufsammlte [18: 176] – «Белло, на тебе можна покластися?» , – спитав Зіркер, у надзвичайному поспіху збираючи розкиданий у коридорі одяг [8, с. 190].

Вище було зазначено про належність модальних дієслів до важливих складових виразів увічливості. Загалом модальні дієслова в питальних реченнях виконують роль пом'якшення висловлювань, які містять вимогу або прохання, як-от: „Hast du noch einen Moment Zeit?“ , fragte Geissler, „kann ich dich zu einem Bier einladen?“ [13: 103] – «Ти маєш ще хвилинку часу, – спитав Гаїслер. – Чи можу я запросити тебе на кухню пива?» [5, с. 81]. Більш увічливо звучать ці вирази, якщо вживається поєднання модального дієслова й умовного способу: „Würden Sie mir die Frage bitte beantworten?“ [15: 343] – «Чи не відповісте на запитання?» [7, с. 281].

Поруч із модальними дієсловами часто наявні частки, які допомагають уточнити не тільки інтенції мовця, а й ступінь увічливості висловлювання. Є певні поєднання часток із модальними дієсловами, які, однак, не можна вважати абсолютними приписами їх уживання. Це *dürfen* з *vielleicht, können* і *vielleicht, nur* і *lediglich, mögen (möchte)* з *fast, nur, eigentlich* і *gern, wollen* і *nur, mal* і *gern*: „Das wollte ich nur wissen“ [10: 359] – «Оце я й хотіла знати» [9, с. 324].

Своє бажання німецькою мовою більш увічливо виражають за допомогою модального дієслова *mögen*, ніж *wollen*. Перше дієслово (*mögen*) виражає не зовсім сильне бажання, тоді як друге дієслово (*wollen*) означає яскраво виражений намір. Оскільки висловлювання з *mögen* практично завжди є більш увічливими, то ними можна замінити ідентичні вислови з *wollen/sollen*, щоб досягти більш увічливого ефекту сказаного: „Ich möchte (замість will) Ihnen das Geld dafür hierlassen“ [10: 460] – «Я вам додам» [9, с. 411]. Однак для передавання минулої дії в подібних прикладах *mochte* буде замінюватися претеритальною формою *wollte*: „Ich wollte (замість mochte) dich zum Lachen bringen“ [15: 342]. – «Я хотів, щоб ти сміялася» [7, с. 281].

Модальне дієслово *mögen* може також виступати як форма, що замінює дієслово *sollen* у сталих висловлюваннях в імперативній формі (проте таке вживання застаріло):

„Ich mag (zämisch soll або stelle... vor) mir gar nicht vorstellen, was passiert wäre, wenn du sie nicht aufgehalten hättest!“ [18: 185]. – «Не уявляю, що було б, якби ти її не затримав!» [8, с. 199].

Пасивні конструкції допомагають імпліцитно передавати ввічливу інтенцію. Значну роль при підвищенні імпліцитності висловлювання відіграє той факт, що особа не позначається, тим самим ніби знімається відповідальність із конкретної людини: „Das, von dem ich spreche, wurde von einem Zvi Litvinoff geschrieben“, sagte ich [15: 340]. – «Ту, про яку кажу я, написав Цві Литвинов», – вела я далі [7, с. 280].

У наукових роботах, написаних німецькою мовою, присутність автора іноді виражається особовим займенником „ich“ (звичай – у вступі та висновках), але найчастіше імпліцитно – за допомогою безособових конструкцій, у тому числі пасивних, наприклад: „Auf diese Veränderungen wird im nächsten Kapitel gesondert eingegangen“ або „Bei dieser Arbeit wird versucht werden, sehr nahe am Text zu arbeiten, um somit ein gutes Textverständnis zu ermöglichen“ [19: 83].

Висновки. Отже, подані приклади підтверджують, що ввічливість у мові рідко досягається за допомогою лише одного засобу. На вербальному рівні це звичай поєднання різноманітних мовленнєвих засобів, завдяки яким формуються ввічливі висловлювання.

Перспективним вважаємо дослідження інших частин мови, а також процесу імпліцитного утворення ввічливих мовленнєвих конструкцій.

Література:

1. Алпатов В.М. Категория вежливости в современном японском языке / В.М. Алпатов. – М. : Либроком, 2009. – 152 с.
2. Апресян Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Ю.Д. Апресян // Прагматика и проблемы интенциональности. – М. : Наука, 1988. – С. 7–44.
3. Арутюнян З.Б. Функционирование речевого этикета в королевском эпистолярном наследии XV–XIX вв. : дисс. ... канд. филол. наук / З.Б. Арутюнян. – СПб., 2000. – 226 с.
4. Асеева Ж.В. Лексические средства выражения идеологии политической корректности в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук / Ж.В. Асеева. – Иркутск, 1999. – 189 с.
5. Гайн К. Вилленброк / К. Гайн ; пер. з нім. Є. Горевой. – К. : Юніверс, 2003. – 256 с.
6. Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения / Е.А. Земская. – М. : Русло, 1987. – 234 с.
7. Краус Н. История кохання / Н. Краус ; пер. з нім. І. Паненко. – Х. : Книжк. клуб, 2006. – 288 с.
8. Маар П. Пан Белло і блакитне диво / П. Маар ; пер. з нім. О. Сидор. – Вінниця : ПП Видавництво «Геза» ; «Соняшник», 2005. – 256 с.

9. Ремарк Е.М. Триумфальна арка : [роман] / Е.М. Ремарк ; пер. з нім. С. Поповича. – Х. : Фоліо, 2006. – 415 с.
10. Ремарк Э.М. Триумфальная арка : [роман] : Книга для чтения на немецком языке / Э.М. Ремарк. – СПб. : КОРОНА принт, КАРО, 2005. – 480 с.
11. Соловьёва И.В. Репрезентация категории вежливости в современном немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук / И.В. Соловьёва. – М., 2000. – 197 с.
12. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 480 с.
13. Hein Ch. Willenbrock / Ch. Hein.– Frankfurt a.M. : Suhrkamp, 2001.– 320 S.
14. Kasper G. Linguistic politeness: Current research issues/ G. Kasper // Journal of Pragmatics. – 1990. – № 14. – P. 193–218.
15. Krauss N. Die Geschichte der Liebe / N. Krauss. – Reinbek : Rowohlt Verlag, 2006. – 350 S.
16. Lakoff R. The logic of Politeness; or minding your p's and q's / R. Lakoff // Papers from the 9th Regional Meeting, Chicago Linguistics Society. –Chicago: Chicago Linguistics Society, 1973. – P. 292–305.
17. Leech G. (1983): Principles of Pragmatics. London/New York: Longman, 1983. – 250 S.
18. Maar P. Herr Bello und der blaue Wunder / P. Maar. – Hamburg : Verlag Friedrich Oetinger, 2007. – 224 S.
19. Reithmayr E.: Zur kulturellen Prägung wissenschaftlicher Arbeiten. Eine Analyse österreichischer Seminar – und russischer Jahresarbeiten. Diplomarbeit. Wien, 2000. – 115 S.

Побережник Н. А. Морфологические индикаторы вежливости в немецком языке на примере глаголов и их категорий

Аннотация. В статье рассмотрены особенности выражения вежливости в немецком языке с помощью глаголов и их категорий на материале художественных произведений. Систематизированы средства выражения категории вежливости в немецком языке на уровне морфологии. Представлено функционирование этих языковых средств как «индикаторов» вежливости в наиболее частотных речевых актах.

Ключевые слова: перформативные глаголы, модальные глаголы, пассивные конструкции, формулы речевого этикета.

Poberezhnyk N. Morphological indicators of politeness in German using verbs and their categories

Summary. Features of expression of politeness in German using verbs and their categories on the material of fiction. Systematized means of expressing politeness category in German at the level of morphology. Presented functioning of speech means as “indicators” of politeness in most frequent speech acts.

Key words: performative verbs, modal verbs, passive design, formula language etiquette.